

“ตาปูบ้าน” วัฒนธรรม ความเชื่อ และการจัดการศรัทธาของชุมชน

"Ta Pu Ban" Culture, Belief, and Faith Management in the Community

ประภากร พาป้อ¹, รุ่งทิวา พลแสน²

Praphakorn Phapor¹, Rungtiva Polsan²

¹อาจารย์, คณะครุศาสตร์และการพัฒนามนุษย์ มหาวิทยาลัยราชภัฏชัยภูมิ

²นักวิชาการศึกษา, งานวิชาการและประมวลผล สำนักส่งเสริมวิชาการและจัดการเรียนรู้ตลอดชีวิต มหาวิทยาลัยราชภัฏชัยภูมิ

¹Lecturer, Faculty of Education and Human Development, Chaiyaphum Rajabhat University

²Academic Scholar, Academic Works and Processing, Office of Academic Promotion and Lifelong Learning, Chaiyaphum Rajabhat University

Corresponding author, e-mail: phathanant.ph@cpru.ac.th

Received 21/08/2025 | Revised 26/08/2025 | Accepted 27/08/2025

บทความวิชาการ (Academic Article)

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาและวิเคราะห์วัฒนธรรม ความเชื่อ และการจัดการศรัทธาเกี่ยวกับ “ตาปูบ้าน” ในชุมชน โดยรวบรวมข้อมูลจากแหล่งต่าง ๆ ทั้งบทความวิชาการ รายงานการวิจัย และข้อมูลจากแหล่งออนไลน์ ผลการศึกษาพบว่า “ตาปูบ้าน” เป็นศูนย์รวมจิตใจและเป็นวิญญาณบรรพบุรุษผู้พิทักษ์ชุมชน ซึ่งมีบทบาทสำคัญในการวางรากฐานทางจริยธรรมและระเบียบวินัยของคนในหมู่บ้าน การจัดการศรัทธาต่อ “ตาปูบ้าน” แสดงออกผ่านพิธีกรรมต่าง ๆ เช่น การสร้างศาลปู่ตา พิธีบวงสรวงและเลี้ยงปู่ตาประจำปี การบนบานศาลกล่าว และการแก้บน รวมถึงบทบาทของ “เฒ่าจ๋า” ในฐานะสื่อกลางในการติดต่อสื่อสารกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ นอกจากนี้ ความเชื่อเรื่อง “ตาปูบ้าน” ยังมีการผสมผสานและปรับตัวเข้ากับเชื่ออื่น ๆ เช่น ศาสนาพราหมณ์และพระพุทธศาสนา แสดงให้เห็นถึงความยืดหยุ่นของระบบความเชื่อในชุมชนที่สามารถรับเอาแนวคิดจากภายนอกเข้ามาปรับใช้ได้ โดยยังคงรักษาแก่นของความเชื่อดั้งเดิมไว้ การจัดการศรัทธาเหล่านี้มีส่วนสำคัญในการสร้างความผาสุกและความมั่นคงให้กับชีวิตของคนในชุมชน

คำสำคัญ: ตาปูบ้าน; วัฒนธรรม; ความเชื่อ; การจัดการศรัทธา; ชุมชน

Abstract

This academic article aims to study and analyze the culture, beliefs, and management of faith regarding "Ta Pu Ban" in a community. Data was collected from various sources, including academic articles, research reports, and online resources. The study found that "Ta Pu Ban" serves as a spiritual center and a guardian ancestral spirit of the community, playing a crucial role in establishing the ethical and disciplinary foundation for the villagers. The management of faith in "Ta Pu Ban" is expressed through various

rituals, such as the construction of shrines, annual ceremonies, offerings, making vows, and fulfilling promises. Additionally, the role of *"Thao Jam"* as a medium for communicating with the sacred is highlighted. Furthermore, the belief in *"Ta Pu Ban"* has integrated and adapted to other beliefs, such as Brahmanism and Buddhism. This demonstrates the flexibility of the community's belief system, which can adopt external concepts while preserving the core of its traditional beliefs. The management of this faith significantly contributes to the well-being and stability of the lives of the community members.

Keywords: Ta Pu Ban, culture, beliefs, management of faith, community

บทนำ

ความเชื่อและพิธีกรรมเป็นกลไกสำคัญที่หล่อเลี้ยงการดำรงอยู่ของชุมชนมาตั้งแต่อดีต ทำหน้าที่ทั้งในฐานะกรอบทางวัฒนธรรมและเครื่องมือควบคุมทางสังคม ความเชื่อช่วยสร้างบรรทัดฐานทางพฤติกรรม ขณะที่พิธีกรรมทำหน้าที่เป็นรูปธรรมของความเชื่อ ทำให้เกิดการรวมกลุ่มและการยอมรับร่วมกันของสมาชิกในชุมชน นักวิชาการไทย เช่น ธวัช ปุณโณทก (2528) และงามพิศ สัตย์สงวน (2543) ชี้ให้เห็นว่าความเชื่อทำหน้าที่หล่อหลอมความสัมพันธ์ทางสังคม สร้างความมั่นคง ความสามัคคี และความรู้สึกปลอดภัยให้แก่ผู้คน แม้โลกจะเปลี่ยนแปลงไปเพียงใด ความเชื่อในสิ่งเหนือธรรมชาติก็ยังคงปรากฏชัดในวิถีชีวิต โดยเฉพาะในพื้นที่ชนบทภาคอีสาน

หนึ่งในความเชื่อที่มีบทบาทอย่างยิ่งคือ “ตาปู่บ้าน” หรือ “ผีปู่ตา” ซึ่งถือเป็นวิญญาณบรรพบุรุษ ผู้พิทักษ์หมู่บ้าน ชาวบ้านให้ความเคารพนับถือและจัดพิธีกรรมต่าง ๆ เพื่อแสดงความกตัญญู และขอความคุ้มครอง ความเชื่อนี้มิได้สะท้อนเพียงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติ แต่ยังทำหน้าที่เป็นพลังทางจิตวิญญาณที่เกื้อหนุนให้คนอยู่ร่วมกันได้อย่างสงบสุข พิธีกรรมที่เกี่ยวข้อง เช่น การบวงสรวง การเลี้ยงผีประจำปี และการบนบานศาลกล่าว ล้วนเป็นกิจกรรมที่เปิดโอกาสให้คนในชุมชนมารวมตัว ร่วมแรงร่วมใจกระทำการสิ่งเดียวกัน อันเป็นการสร้างสายใยทางสังคมและตอกย้ำอัตลักษณ์วัฒนธรรม (จิราภรณ์ จันทโรณ, สุวิน ทองปั้น, จรัส ลีกา และอัจฉริยะ วงษ์คำขาว, 2562)

พิธีกรรมเหล่านี้ยังเป็นช่องทางในการถ่ายทอดค่านิยมและภูมิปัญญาของบรรพบุรุษสู่คนรุ่นใหม่ ผ่านการมีส่วนร่วมของสมาชิกทุกวัย จึงทำให้ความเชื่อดั้งเดิมสามารถดำรงอยู่ได้พร้อม ๆ กับการปรับตัวให้สอดคล้องกับสังคมสมัยใหม่ (สุพรต บุญอ่อน และธีรพันธ์ เชื้อรัมย์, 2567) ความเชื่อและพิธีกรรมจึงไม่ใช่เพียงสิ่งศักดิ์สิทธิ์ แต่เป็นระบบทางสังคมที่ทำหน้าที่ควบคุมพฤติกรรม เสริมสร้างจริยธรรม และสร้างเอกลักษณ์ร่วมของชุมชน (ประเวศ วะสี, 2559; ลัญจกร นิลกาญจน์, 2561)

ในเชิงประวัติศาสตร์ ความเชื่อเรื่องผีและวิญญาณเป็นมรดกทางความคิดที่ฝังรากลึกในสังคมไทย และอีสาน ผู้คนเชื่อว่าผีมีอำนาจเหนือมนุษย์ สามารถล่วงรู้เหตุการณ์ คุ้มครอง และรักษาโรคภัยได้ จึงมีการเซ่นไหว้หรือเลี้ยงผีเพื่อแสดงความเคารพและขอความคุ้มครอง (จิราภรณ์ จันทโรณ, สุวิน ทองปั้น, จรัส ลีกา และอัจฉริยะ วงษ์คำขาว, 2562) ซึ่งความเชื่อเหล่านี้สอดคล้องกับหลักคำสอนทางพุทธและพราหมณ์ เช่น ความเชื่อเรื่อง “ผีฟ้า” หรือ “พญาแถน” ผู้สร้างสรรพสิ่ง และ “ผีปู่ตา” ผู้พิทักษ์หมู่บ้าน (อาณาจักรล้านช้าง, 2563) ก่อให้เกิดระบบความเชื่อที่ซับซ้อนและเป็นเอกลักษณ์ของภูมิภาคอีสาน

บทบาทของพิธีกรรมจึงไม่จำกัดอยู่เพียงด้านจิตวิญญาณ หากยังมีผลต่อโครงสร้างทางสังคมและเศรษฐกิจ เช่น การหยุดงานเพื่อเข้าร่วมพิธี การร่วมกันจัดหาเครื่องเซ่นไหว้ และการแบ่งปันอาหารหลังเสร็จพิธี ซึ่งสะท้อนค่านิยมด้านความเอื้อเฟื้อและความสามัคคี พิธีกรรมยังเป็น “พิธีกรรมที่มีชีวิต” ที่เก็บรักษามรดกทางวัฒนธรรม ทำให้คนรุ่นใหม่ได้เรียนรู้ผ่านการมีส่วนร่วมโดยตรง และซึมซับคุณค่าที่สืบทอดมาโดยไม่รู้ตัว

อย่างไรก็ตาม ความเชื่อและพิธีกรรมก็มีการเปลี่ยนแปลงและปรับตัวตามสภาพสังคมสมัยใหม่ ตัวอย่างเช่น การนำประเพณีเลี้ยงผีมาเชื่อมโยงกับการส่งเสริมการท่องเที่ยว การปรับรูปแบบพิธีกรรมให้กระชับขึ้นเพื่อเหมาะกับวิถีชีวิตที่เร่งรีบ หรือการใช้สื่อดิจิทัลในการเผยแพร่เรื่องราวเกี่ยวกับความเชื่อ สิ่งเหล่านี้สะท้อนถึงพลังชีวิตและความยืดหยุ่นของวัฒนธรรมที่สามารถดำรงคุณค่าเดิมไปพร้อมกับการเปลี่ยนแปลงของโลก

จากข้างต้นแสดงให้เห็นได้ว่า ความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับ “ตาปู่บ้าน” เป็นกลไกทางสังคมและวัฒนธรรมที่มีมิติหลากหลาย ทั้งในด้านจิตวิญญาณ การควบคุมทางสังคม ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจ และการถ่ายทอดคุณค่าแก่คนรุ่นใหม่ การศึกษาความเชื่อดังกล่าวจึงไม่เพียงช่วยทำความเข้าใจวิถีชีวิตของชุมชนอีสาน แต่ยังสะท้อนให้เห็นถึงความสามารถของชุมชนในการปรับตัวท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงของสังคมร่วมสมัย

ความหมาย แนวคิดเกี่ยวกับ วัฒนธรรม ความเชื่อ และการจัดการศรัทธาเกี่ยวกับ “ตาปู่บ้าน”

ความหมายของวัฒนธรรม

วัฒนธรรมเป็นแนวคิดที่กว้างขวางและมีความสำคัญอย่างยิ่งในการทำความเข้าใจสังคมมนุษย์ นักวิชาการหลายท่านได้ให้คำนิยามและความสำคัญของวัฒนธรรมไว้ดังนี้

ไพศาล เต็งหิรัญ (2563) ได้กล่าวถึงวัฒนธรรมว่าเป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นจากการเรียนรู้ การรู้จักคิด รู้จักใช้ และรู้จักถ่ายทอด ซึ่งเป็นลักษณะสำคัญที่ทำให้วัฒนธรรมมีการสืบทอดจากรุ่นสู่รุ่น

ประเวศ วะสี (2559) มองว่าวัฒนธรรมคือแบบอย่างหรือวิถีการดำเนินชีวิตของชุมชนแต่ละกลุ่ม เป็นตัวกำหนดพฤติกรรมและการอยู่ร่วมกันอย่างปกติสุขในสังคม วัฒนธรรมแต่ละสังคมจะแตกต่างกัน ขึ้นอยู่กับปัจจัยทางภูมิศาสตร์และทรัพยากรต่าง ๆ

ลัญจกร นิลกาญจน์ (2561) กล่าวว่า “วัฒนธรรม” หมายถึง วิถีการดำเนินชีวิต (The Way of Life) ของคนในสังคม ครอบคลุมตั้งแต่วิถีกิน อยู่ แต่งกาย ทำงาน พักผ่อน แสดงอารมณ์ สื่อความ จราจร และขนส่ง การอยู่ร่วมกันเป็นหมู่คณะ การแสดงความสุขทางใจ รวมทั้งหลักเกณฑ์การดำเนินชีวิต โดยถือเป็นแนวทางสะท้อนวิถีชีวิตของปัจเจกบุคคล กล่าวคือ วัฒนธรรมเป็นวิถีแห่งการดำรงชีพที่มนุษย์สร้างขึ้น ซึ่งรวมทั้งระบบความรู้ ความคิด และความเชื่อ และมีการบูรณาการเข้าด้วยกันจนกลายเป็นวิถีปฏิบัติที่สืบทอดต่อเนื่องจากรุ่นสู่รุ่น มีการอบรมและถ่ายทอดไปสู่สมาชิกใหม่อย่างต่อเนื่อง พร้อมปรับเปลี่ยนให้เหมาะสมกับสภาพสิ่งแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไป

พัฒน์ วัฒนสินธุ (2568) นิยามวัฒนธรรมในแง่ของกระบวนการทางวัฒนธรรม โดยให้แนวคิดไว้ว่า วัฒนธรรมศึกษาเป็นสหสาขาวิชาที่ศึกษากระบวนการที่เกี่ยวข้องกับการสร้าง การรักษา การมีลักษณะร่วมกัน และการผลิตซ้ำของวัฒนธรรม นอกจากนั้นยังทำการศึกษาผลกระทบของระบบอำนาจในสังคมที่ไม่เท่าเทียมกัน ในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับเรื่องอัตลักษณ์ทางสังคม ในการศึกษาตามแนวทางวัฒนธรรมศึกษานั้น จะมีการวิเคราะห์ตัวบทในทุกบริบทที่เกี่ยวข้องไม่ว่าจะเป็นทางสังคม เศรษฐกิจ และการเมือง อาจสรุปได้ว่า วัฒนธรรมศึกษาถือได้ว่าเป็นสหวิชาที่พิจารณาวัฒนธรรมในทุกแง่มุมที่เกี่ยวข้องกับการดำเนิน

ชีวิตประจำวันของผู้คน และมองว่าเป็นปรากฏการณ์ที่ไม่หยุดนิ่ง โดยมีจุดสนใจในกระบวนการถูกกดขี่และการต่อต้านที่เกิดขึ้นในสังคม ดังคำที่ว่า เป็นเรื่องการเมืองในเรื่องวัฒนธรรม การสร้างสรรค์วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องและมีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ

โดยสรุป วัฒนธรรมจึงเป็นผลรวมของวิถีชีวิต ความคิด ความเชื่อ ค่านิยม ศิลปะ และประเพณีที่มนุษย์สร้างสรรค์ขึ้นและสืบทอดกันมาในสังคม เป็นเครื่องมือในการปรับตัวเข้ากับสิ่งแวดล้อมและเป็นรากฐานสำคัญในการสร้างอัตลักษณ์ของกลุ่มชน

ความหมายของความเชื่อ

ความเชื่อเป็นองค์ประกอบพื้นฐานของจิตใจมนุษย์และมีอิทธิพลต่อพฤติกรรม การตัดสินใจ และการดำเนินชีวิตในสังคม

ธวัช ปุณโณทก (2528) ให้ความหมายของความเชื่อว่าเป็นการยอมรับอันเกิดขึ้นในจิตใจสำนึกของมนุษย์ต่อพลังอำนาจเหนือธรรมชาติ ซึ่งสามารถส่งผลดีหรือผลร้ายต่อมนุษย์และสังคม ความเชื่อจึงเป็นทั้งแรงขับเคลื่อนทางจิตใจและเครื่องมือที่ช่วยให้มนุษย์สามารถปรับตัวและอยู่ร่วมกันในสังคมได้

งามพิศ สัตย์สงวน (2543) กล่าวว่า ความเชื่อ (Belief) หมายถึงการยอมรับว่าสิ่งใดสิ่งหนึ่งเป็นจริงหรือมีอยู่จริง แม้ไม่สามารถพิสูจน์ด้วยเหตุผลได้ แต่ได้รับการยอมรับในกลุ่มชนหรือสังคม และเชื่อว่าสิ่งนั้นมีพลังอำนาจที่จะส่งผลต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์ ความเชื่อจึงเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการสร้างระเบียบและบรรทัดฐานทางสังคม อีกทั้งยังสะท้อนถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติหรือปรากฏการณ์ทางธรรมชาติที่มนุษย์ไม่สามารถควบคุมได้

วิราวรรณ สมพงษ์เจริญ (2550) คติความเชื่อในยุคแรกเป็นการสังเคราะห์ระหว่างความเชื่อดั้งเดิมเรื่องผี วิญญาณ และพลังลึกลับ (Animism) กับหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาและพิธีกรรมพราหมณ์-ฮินดู ทำให้เกิดรูปแบบความเชื่อไฮบริด “ผี-พราหมณ์-พุทธ” ซึ่งช่วยเสริมสร้างอาณาจักรให้มีอำนาจทางศาสนาและอำนาจทางการเมืองไปพร้อมกัน

ศิลป์ชัย เชาวเจริญรัตน์ (2558) ศาสนาและความเชื่อทั้งหลายในยุคก่อนประวัติศาสตร์อยู่ในกลุ่มของศาสนาบรรพกาล (Primitive religion) ซึ่งหมายถึงศาสนาที่ยังไม่ได้รับการพัฒนาทางความคิด ยังหลงยึดติดในเรื่องของไสยศาสตร์และโชคลาง ปัจจุบันศาสนาดังเดิมนี้อยู่คงหลงเหลืออยู่บ้างในชนเผ่าที่ล้าหลังทางวัฒนธรรม เช่น ศาสนาของชาวอเมริกันอินเดียน ศาสนาของชาวพื้นเมืองในออสเตรเลีย และศาสนาของชาวพื้นเมืองแอฟริกัน เป็นต้น

ลัญจกร นิลกาญจน์ (2561) ชี้ให้เห็นว่า ความเชื่อและวัฒนธรรมเป็นพัฒนาการทางสังคมที่สะท้อนวิถีชีวิตและกรอบความคิดของปัจเจกบุคคล ความศรัทธาต่อสิ่งเหนือธรรมชาติมีผลต่อการรวมกลุ่มทำกิจกรรม การปฏิบัติพิธีกรรม และการแสดงพฤติกรรมตามความเชื่อ หากความศรัทธาเข้มข้นย่อมสะท้อนให้เห็นในพิธีกรรมที่เอิกเกริกและยิ่งใหญ่ ความเชื่อจึงไม่ใช่สิ่งส่วนตัวเพียงอย่างเดียว แต่ยังเป็นแรงเชื่อมโยงและสร้างเอกลักษณ์ของชุมชน

ไพศาล เต่งหิรัญ (2563) เห็นว่าความเชื่อเป็นธรรมชาติของมนุษย์ และถือเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรม การดำรงชีวิตของมนุษย์ในสมัยโบราณซึ่งมีความเจริญทางด้านวิชาการน้อย ความเชื่อเกิดขึ้นจากการสังเกตและประสบการณ์ต่อปรากฏการณ์ธรรมชาติ เช่น ดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ ฟ้าผ่า แผ่นดินไหว หรือภูเขาไฟ ซึ่งมนุษย์มองว่าเป็นพลังเหนือธรรมชาติที่สามารถก่อให้เกิดคุณหรือโทษ จึงเกิดความเกรงกลัวและบูชา

พรพรหม ทิพยมนตรี (2565) ศึกษาเหตุผลของความเชื่อในสังคมไทย พบว่าความเชื่อเป็นระบบที่ซับซ้อน มีรากฐานมาจากบริบททางสังคม ประวัติศาสตร์ และวัฒนธรรมของชุมชน ความเชื่อไม่เพียงแต่ตอบสนองความต้องการทางจิตใจ แต่ยังกำหนดพฤติกรรม สร้างระเบียบทางสังคม และช่วยให้กลุ่มสังคมสามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างเป็นระบบ

สุพัต บุษย์อ่อน และธีรพันธ์ เชื้อรัมย์ (2567) วิเคราะห์ว่า ความเชื่อเกิดควบคู่กับการดำรงอยู่ของมนุษย์ตั้งแต่โบราณกาล และพัฒนาตามยุคสมัยและสภาพสังคม สามารถแบ่งออกเป็น 4 กลุ่มใหญ่ ได้แก่

1. ความเชื่อในธรรมชาติ เป็นระดับแรกของมนุษย์ เกิดจากสิ่งรอบตัว เช่น แสงสว่าง ความมืด ฟ้าผ่า แผ่นดินไหว หรือภูเขาไฟ มนุษย์เชื่อว่ามีพลังเหนือธรรมชาติที่สามารถก่อให้เกิดคุณหรือโทษ จึงเกิดความเกรงกลัวและบูชา

2. ความเชื่อในคติผีสงฆ์และเทวดา เกิดจากความคิดว่ามีวิญญาณหรือเจตภูตสิงสถิตอยู่ในธรรมชาติ และสามารถบันดาลสุขหรือทุกข์ มนุษย์จึงสร้างรูปสัญลักษณ์ของผี เทวดา หรือเทพเจ้าขึ้นเพื่อกราบไหว้ เช่น พระภูมิเจ้าที่ แม่นาง และเทพารักษ์

3. ความเชื่อในวิญญาณบรรพบุรุษ มนุษย์เชื่อว่าวิญญาณของพ่อแม่ ปู่ย่า ตายาย ยังคงสถิตเพื่อปกป้องรักษาลูกหลาน ความเชื่อนี้สะท้อนในประเพณีต่าง ๆ เช่น การบังสุกุลในไทย หรือการไหว้บรรพบุรุษของชาวจีน

4. ความเชื่อในเทพเจ้าหลายองค์ เป็นพัฒนาการขั้นสูงของความเชื่อ มนุษย์กำหนดให้ปรากฏการณ์ทางธรรมชาติมีรูปสัญลักษณ์ของเทพเจ้า และแบ่งลำดับอำนาจ เช่น การนับถือพระอาทิตย์ พระจันทร์ หรือฟ้าเป็นเทพเจ้าสูงสุด

สรุปได้ว่า ความเชื่อหมายถึงการยอมรับและปฏิบัติตามสิ่งที่ถือว่าจริง ไม่ว่าจะมีความเชื่อเชิงประจักษ์หรือไม่ก็ตาม ความเชื่อเป็นพลังสำคัญที่สร้างความมั่นคงทางจิตใจ กำหนดพฤติกรรม และเป็นส่วนหนึ่งของการสร้างระเบียบทางสังคม ความเชื่อยังสะท้อนพัฒนาการทางวัฒนธรรมของมนุษย์ ทั้งในระดับปัจเจกบุคคลและสังคม จึงเป็นกรอบความคิดที่ช่วยให้มนุษย์สามารถอยู่ร่วมกันและสร้างเอกลักษณ์ชุมชนได้อย่างยั่งยืน

ความหมายของศรัทธา

ศรัทธาเป็นความเชื่อที่ลึกซึ้งและมักเกี่ยวข้องกับคุณค่าทางจิตวิญญาณหรือศาสนา

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) (2551) ได้ให้ความหมายของศรัทธาว่าเป็นความเชื่อถือและความเชื่อมั่นในสิ่งดีงาม ซึ่งเป็นความเชื่อที่ประกอบด้วยปัญญาและผ่านการกลั่นกรองแล้ว ศรัทธาไม่ได้เป็นเพียงความเชื่อแบบตื้น ๆ แต่เป็นภาวะจิตใจที่สะท้อนถึงความมั่นใจและการตัดสินใจที่มีพื้นฐานจากปัญญา

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน 2554 (ราชบัณฑิตยสถาน, 2554) ให้ความหมายคำว่า “ศรัทธา” ไว้ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานว่า หมายถึง ความเชื่อ ความเลื่อมใส หรือการเชื่อ การเลื่อมใส โดยมีรากศัพท์มาจากภาษาสันสกฤต “ศฺรฺ” และบาลี “สฺ” ศรัทธาจึงเป็นทั้งภาวะจิตใจและการกระทำที่สะท้อนถึงความมั่นใจและความไว้วางใจในสิ่งที่ตนเห็นว่าดีงาม

มนตรี หลินภู และพระพุทฺระกุล พุทฺธรักขิต (หลินภู) (2566) ได้นำเสนอแนวคิดศรัทธาในพระพุทธศาสนา 4 ประการ ได้แก่ 1) เชื่อมั่นว่าทุกการกระทำ (กัมมสัทธา) โดยเจตนาจะทำให้เกิดผลตามมา 2) เชื่อมั่นในผลของการกระทำ (วิปากสัทธา) ว่าทุกผลลัพธ์เกิดจากสาเหตุ ไม่ใช่ความบังเอิญ 3) เชื่อมั่นว่าแต่ละคนมีการกระทำเป็นของตนเอง (กัมมัสสกาตาสัทธา) ซึ่งหมายถึงผลของการกระทำเป็นของตนเอง ไม่มีใครรับแทนได้ และ 4) เชื่อมั่นว่าหากตั้งใจทำ สักวันหนึ่งต้องบรรลุเป้าหมาย (ตถาโพธิ

สัทธา) แนวคิดเหล่านี้เน้นถึงความสำคัญของศรัทธาที่มีปัญญาเป็นเครื่องกำกับ โดยเฉพาะศรัทธาในพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ และกรรม

ชาธิฟ ต่อเล็บ (2561) พบว่าศรัทธาอันแรงกล้าเป็นพลังขับเคลื่อนสำคัญในชีวิตมนุษย์ สามารถสร้างแรงบันดาลใจในการทำงานและการสร้างสรรค์ผลงานได้อย่างต่อเนื่อง ศรัทธาไม่เพียงหมายถึงการเชื่อหรือเลื่อมใสเท่านั้น แต่ยังเป็นพลังใจที่หล่อเลี้ยงให้มนุษย์ก้าวไปข้างหน้าอย่างมีเป้าหมายและความหมาย

ดังนั้น ศรัทธาจึงเป็นความเชื่อมั่นอย่างแรงกล้าในสิ่งใดสิ่งหนึ่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในหลักธรรมคำสอน บุคคล หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งนำไปสู่การกระทำและวิถีชีวิตที่สอดคล้องกับความเชื่อนั้น ๆ หากปราศจากศรัทธา ชีวิตอาจขาดแรงบันดาลใจ แต่เมื่อมีศรัทธา สิ่งที่ยากก็สามารถกลายเป็นสิ่งที่สำเร็จได้ ศรัทธาจึงเป็นทั้งพลังทางใจและกรอบความคิดที่ช่วยให้มนุษย์ดำเนินชีวิตอย่างมั่นคงและมีความหมาย

ความหมายของชุมชน

ชุมชนเป็นหน่วยทางสังคมที่มีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์ เพราะเป็นพื้นที่ที่ผู้คนมาอยู่ร่วมกัน มีความสัมพันธ์และพึ่งพาอาศัยกัน

ชยันต์ วรรณะภูติ และฉันทนา บรรพศิริโชติ (2541) อธิบายว่า “ชุมชน” คือ การรวมตัวของกลุ่มคนที่อยู่ในพื้นที่เดียวกันเพื่อใช้ทรัพยากรร่วมกันในการดำรงชีวิต ซึ่งก่อให้เกิดความสัมพันธ์ รูปแบบองค์กร และกฎเกณฑ์ต่าง ๆ โดยชุมชนมักหมายถึงสังคมขนาดเล็กในลักษณะของหมู่บ้านที่ยังคงรักษาแบบแผนการดำเนินชีวิตดั้งเดิม และมีความสัมพันธ์แบบเครือญาติ จึงสามารถตีความ “ชุมชน” ได้ในระดับเดียวกับ “สังคมหมู่บ้าน”

ราชบัณฑิตยสถาน (2554) นิยามคำว่า “ชุมชน” ว่าเป็นหมู่ชนหรือกลุ่มคนที่อยู่ร่วมกันเป็นสังคมขนาดเล็กในอาณาบริเวณเดียวกัน มีผลประโยชน์ร่วมกัน และเป็นพื้นที่ที่มีคนอาศัยอยู่จำนวนมาก

ประเวศ วะสี (2559) เน้นว่า “ชุมชน” หมายถึงการที่คนจำนวนหนึ่งรวมตัวกันด้วยวัตถุประสงค์ร่วมกัน มีการติดต่อสื่อสารและเกื้อกูลกัน ตลอดจนมีการเรียนรู้และจัดการร่วมกันเพื่อบรรลุเป้าหมายร่วมกัน

ดังนั้น “ชุมชน” จึงสามารถมองได้ว่าเป็นสังคมขนาดเล็กที่ประกอบด้วยกลุ่มคนที่อยู่ร่วมกันในพื้นที่หนึ่ง มีความสัมพันธ์ พึ่งพา และเอื้ออาทรต่อกัน รวมทั้งมีการจัดการชีวิตและกิจกรรมต่าง ๆ ร่วมกัน เพื่อบรรลุเป้าหมายของกลุ่ม

การจัดการชุมชน

ด้านการจัดการชุมชนเป็นกระบวนการสำคัญที่ช่วยให้ชุมชนสามารถพัฒนาและอยู่รอดอย่างยั่งยืน

อุทัย ปริญาสุทินันท์ (2558) ดัชนีเสนอแนวคิดเกี่ยวกับการจัดการชุมชนว่า มีเป้าหมายเพื่อสร้างความเข้มแข็งและความยั่งยืนของชุมชน โดยเน้นบทบาทของสมาชิกในการนำพาชุมชนไปสู่เป้าหมาย การจัดการชุมชนต้องบูรณาการความรู้ท้องถิ่นและความรู้สมัยใหม่เข้าด้วยกัน เพื่อตอบสนองต่อพลวัตของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ซึ่งรวมถึงการประยุกต์แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการเชิงกลยุทธ์ การจัดการความรู้ การพัฒนาองค์กร ภาวะผู้นำ นโยบายสาธารณะ วิสาหกิจชุมชน และสวัสดิการชุมชน เพื่อให้ผู้มีส่วนได้เสียสามารถปรับปรุงชุดความรู้และเพิ่มขีดความสามารถในการบูรณาการศาสตร์ต่าง ๆ ได้อย่างเหมาะสม ลัญจกร นิลกาญจน์ (2561) ชี้ให้เห็นว่า การจัดการศรัทธาในชุมชนอย่างเป็นระบบมีความสำคัญ เพราะสะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อและวิถีชีวิตทางวัฒนธรรมที่พัฒนาต่อยอดอย่างต่อเนื่องและเป็นรูปธรรมในระยะยาว ขณะที่ เสกสรรค์ ท้าวทุมมา (2565) ได้กล่าวว่า การจัดการชุมชนเป็นการสร้างวิทยาการ

กระบวนการ และการปฏิบัติการให้กับชุมชน เพื่อให้สมาชิกมีความรู้ความเข้าใจในการจัดการชุมชนของตนเอง โดยใช้แผนชุมชนที่มีประสิทธิภาพเป็นเครื่องมือ

ดังนั้น ชุมชนจึงเป็นกลุ่มคนที่มีความสัมพันธ์และพึ่งพาอาศัยกัน มีการดำเนินชีวิตร่วมกันในพื้นที่ใดพื้นที่หนึ่ง ขณะที่การจัดการชุมชนคือกระบวนการที่คนในชุมชนร่วมกันวางแผน ดำเนินการ และประเมินผล เพื่อให้ชุมชนสามารถพัฒนา แก้ไขปัญหา และสร้างความเข้มแข็งได้ด้วยตนเองอย่างยั่งยืน

แนวคิดและที่มาของ “ตาปูบ้าน”

“ตาปูบ้าน” หรือที่รู้จักกันในชื่อ “ผีปู้ตา” เป็นความเชื่อพื้นฐานที่สำคัญยิ่งในสังคมอีสาน โดยเฉพาะในบริบทของชุมชน ความเชื่อนี้มีรากฐานมาจากแนวคิดเรื่องจิตวิญญาณและอำนาจเหนือธรรมชาติที่เรียกว่า “ผี” ซึ่งชาวอีสานเชื่อว่าผีมีทั้งผีที่ให้โทษ (เช่น ปอบ กระสือ) และผีที่ให้คุณ (เช่น ผีปู้ตา เจ้าพ่อ เจ้าแม่ หรือผีบ้านผีเรือน) โดยผีที่ให้คุณเหล่านี้จะคอยปกป้องคุ้มครองคนในชุมชนให้รอดพ้นจากภัยอันตรายและนำมาซึ่งความผาสุก (จิราภรณ์ จันทน์โหม, สุวิน ทองปั้น, จรัส ลีกา และอัจฉริยะ วงษ์คำขาว, 2562) ในอดีต แทบทุกหมู่บ้านในภาคอีสานจะมี “ดอนปู่ตา” ซึ่งเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่เชื่อว่าเป็นที่สถิตของวิญญาณบรรพบุรุษของหมู่บ้าน คำว่า “ปู่ตา” หมายถึง วิญญาณของบรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้ว โดย “ปู่” หมายถึงวิญญาณทางฝ่ายพ่อ และ “ตา” หมายถึงวิญญาณทางฝ่ายแม่ ชาวบ้านจะสร้าง “ตูบ” หรือ “หอ” ให้ผีปู้ตาอาศัย ซึ่งอาจมีรูปปั้นเป็นสัญลักษณ์แทนหรือไม่ก็ได้ ดอนปู่ตาก็เป็นเขตพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่ห้ามรุกราน หรือแสดงวาทะจากหยาบคาย ทำให้ดอนปู่ตากลายเป็นป่าขนาดเล็กที่เป็นพื้นที่ป่าสงวนของชุมชนไปโดยปริยาย (จิราภรณ์ จันทน์โหม, สุวิน ทองปั้น, จรัส ลีกา และอัจฉริยะ วงษ์คำขาว, 2562)

ความเชื่อเรื่อง “ตาปูบ้าน” ได้หยั่งรากลึกในจิตสำนึกของชาวอีสานมาอย่างยาวนาน โดยถือว่า “ตาปูบ้าน” เป็นวิญญาณของบรรพบุรุษผู้ก่อตั้งหมู่บ้าน ซึ่งมีหน้าที่รักษาหมู่บ้านให้ชาวบ้านอยู่เย็นเป็นสุข และยังเป็นที่พักในการขนานนามขอพรในเรื่องต่างๆ เช่น การเรียน การค้าขาย หรือการเดินทาง (จิราภรณ์ จันทน์โหม, สุวิน ทองปั้น, จรัส ลีกา และอัจฉริยะ วงษ์คำขาว, 2562) นอกจากนี้ “ตาปูบ้าน” ยังเป็นผีประจำหมู่บ้านที่ชาวบ้านเคารพนับถือ การสร้างหมู่บ้านใหม่จะต้องมีการสร้างศาลปู่ตา หรือ ตูบปู่ตา และทำพิธีอัญเชิญปู่ตา ซึ่งถือเป็นผีบรรพบุรุษ ให้มาอยู่และทำหน้าที่พิทักษ์รักษามนุษย์ สัตว์ และพืชพันธุ์ธัญญาหารในหมู่บ้านให้ปลอดภัย (อาณาจักรล้านช้าง, 2563)

ความเชื่อนี้ยังสะท้อนถึงคติความเชื่อดั้งเดิมของชาวอีสานที่เรียกว่า “ไทยน้อย” ซึ่งเชื่อในเรื่องเจ้าภูมิเจ้าไพร เจ้าป่า ฝ้างนางไม้ เมื่อมีการอพยพไปตั้งหมู่บ้านใหม่ มักจะเลือกชัยภูมิป่าที่เหมาะสม และทำพิธีตั้งพระภูมิบ้านเรียกว่า “ปู่ตา” หรือ “ดอนปู่ตา” เพื่อให้เป็นพระภูมิเทพอารักษ์ของหมู่บ้าน คอยคุ้มครองดูแลผู้คนและปศุสัตว์ ป้องกันอันตรายและภัยต่างๆ รวมถึงมี “ผีตาแฮก” คอยป้องกันรักษาพืชพันธุ์ไร่นา (อาณาจักรล้านช้าง, 2563)

ในเชิงปรัชญา แนวคิดเกี่ยวกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหล่านี้ โดยเฉพาะ “ผีฟ้า” ซึ่งมีความเชื่อมโยงกับ “ตาปูบ้าน” นั้น มีพื้นฐานมาจากการหล่อหลอมแนวคิดสามประการเข้าด้วยกัน ได้แก่ แนวคิดจากศาสนาพราหมณ์ที่เชื่อในพระพรหมผู้สร้างสรรพสิ่ง แนวคิดเรื่องผีของชาวอีสานที่เชื่อในพญางูเป็นเทพเจ้าสูงสุด และแนวคิดจากพระพุทธศาสนาที่เชื่อในการเวียนว่ายตายเกิดและพระอินทร์ การผสมผสานความเชื่อเหล่านี้แสดงให้เห็นถึงความยืดหยุ่นและการปรับตัวของระบบความเชื่อในชุมชนที่สามารถรับเอาแนวคิดจากภายนอกเข้ามาผสมผสานกับความเชื่อดั้งเดิมได้อย่างกลมกลืน (จิราภรณ์ จันทน์โหม, สุวิน ทองปั้น, จรัส ลีกา และอัจฉริยะ วงษ์คำขาว, 2562)

บทบาทของ “ตาปูบ้าน” ในชุมชน

“ตาปูบ้าน” มีบทบาทสำคัญและหลากหลายมิติในการดำรงชีวิตของชุมชน ไม่เพียงแต่เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เคารพบูชา แต่ยังเป็นกลไกสำคัญในการสร้างระเบียบทางสังคม ความสามัคคี และความผาสุกของคนในหมู่บ้าน บทบาทเหล่านี้สามารถจำแนกได้ดังนี้:

1. ผู้พิทักษ์และคุ้มครองชุมชน บทบาทหลักของ “ตาปูบ้าน” คือการเป็นผู้พิทักษ์และคุ้มครองชุมชนให้รอดพ้นจากภัยอันตรายต่าง ๆ ทั้งจากสิ่งเหนือธรรมชาติและจากภัยพิบัติทางธรรมชาติ ชาวบ้านเชื่อว่า “ตาปูบ้าน” คอยดูแลรักษาผู้คน สัตว์เลี้ยง และพืชพรรณธัญญาหารในหมู่บ้านให้ปลอดภัยและอุดมสมบูรณ์ การสร้างศาลปูตาหรือตูปูตาในบริเวณ “ดอนปูตา” ซึ่งเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์และเป็นป่าสงวนของชุมชน สะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อในการปกป้องคุ้มครองนี้ การเลือกทำเลที่ตั้งศาลปูตาที่เงียบสงบ ร่มรื่น และมีต้นไม้ใหญ่ ก็เพื่อสื่อถึงความอุดมสมบูรณ์และสิริมงคลที่จะเกิดขึ้นกับชุมชน (จิราภรณ์ จันทรโณม, สุวิน ทองปั้น, จรัส ลีกา และอัจฉริยะ วงษ์คำขาว, 2562; อาณาจักรล้านช้าง, 2563)

2. ศูนย์รวมจิตใจและอัตลักษณ์ของชุมชน “ตาปูบ้าน” ทำหน้าที่เป็นศูนย์รวมจิตใจของคนในชุมชน ความเชื่อและการปฏิบัติต่อ “ตาปูบ้าน” เป็นส่วนหนึ่งของอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่หล่อหลอมให้คนในชุมชนมีความผูกพันและเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน พิธีกรรมต่าง ๆ ที่จัดขึ้นเป็นประจำ เช่น พิธีบวงสรวงและเลี้ยงปูตาประจำปีในเดือนหก (พฤษภาคม) เป็นโอกาสที่ชาวบ้านจะได้มารวมตัวกัน ทำกิจกรรมร่วมกัน และเสริมสร้างความสัมพันธ์ในชุมชน (จิราภรณ์ จันทรโณม, สุวิน ทองปั้น, จรัส ลีกา และ อัจฉริยะ วงษ์คำขาว, 2562; อาณาจักรล้านช้าง, 2563) การที่ชาวบ้านทุกเพศทุกวัย ตั้งแต่เด็กนักเรียนจนถึงผู้สูงอายุ มาร่วมบวงสรวงและขอพรจาก “ตาปูบ้าน” แสดงให้เห็นถึงการสืบทอดความเชื่อจากรุ่นสู่รุ่น และการที่ “ตาปูบ้าน” เป็นที่พึ่งทางใจของคนทุกกลุ่มในชุมชน (จิราภรณ์ จันทรโณม, สุวิน ทองปั้น, จรัส ลีกา และอัจฉริยะ วงษ์คำขาว, 2562)

3. กลไกควบคุมทางสังคมและจริยธรรม ความเชื่อใน “ตาปูบ้าน” ยังเป็นกลไกสำคัญในการควบคุมพฤติกรรมทางสังคมและสร้างจริยธรรมให้กับคนในชุมชน ชาวบ้านเชื่อว่าหากมีการกระทำที่ไม่เหมาะสมหรือผิดจารีตประเพณี “ตาปูบ้าน” อาจแสดงอาการผ่าน “เฒ่าจ้ำ” เพื่อตักเตือนและให้แก้ไข (จิราภรณ์ จันทรโณม, สุวิน ทองปั้น, จรัส ลีกา และอัจฉริยะ วงษ์คำขาว, 2562) ดังที่กล่าวไว้ว่า “พ่อแม่จะด่าลูกอย่างหยาบคายก็ไม่ได้ผิดปูตา” (อาณาจักรล้านช้าง, 2563) ซึ่งแสดงให้เห็นว่าความเชื่อนี้มีอิทธิพลต่อการวางรากฐานทางจริยธรรมและระเบียบวินัยของชุมชน ทำให้คนในหมู่บ้านอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข ไม่มีการข่มเหงรังแกกัน การเคารพต่อ “ตาปูบ้าน” จึงไม่ใช่เพียงการเคารพสิ่งศักดิ์สิทธิ์ แต่เป็นการเคารพต่อกฎเกณฑ์และบรรทัดฐานทางสังคมที่บรรพบุรุษได้วางไว้

4. สื่อกลางในการติดต่อสื่อสารกับโลกวิญญาณ บทบาทของ “เฒ่าจ้ำ” หรือ “พ่อเฒ่าจ้ำ” เป็นสิ่งสำคัญในการเชื่อมโยงชาวบ้านกับ “ตาปูบ้าน” “เฒ่าจ้ำ” ทำหน้าที่เป็นสื่อกลางในการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ และเป็นผู้ที่ “ตาปูบ้าน” สามารถประทับทรงเพื่อสื่อสารกับคนในชุมชนได้ (จิราภรณ์ จันทรโณม, สุวิน ทองปั้น, จรัส ลีกา และ อัจฉริยะ วงษ์คำขาว, 2562; อาณาจักรล้านช้าง, 2563) การสื่อสารนี้เกิดขึ้นในหลายรูปแบบ เช่น การบอกกล่าวถึงสิ่งผิดปกติ การตักเตือนผู้ที่กระทำผิด หรือการให้พรและคำแนะนำต่างๆ การมี “เฒ่าจ้ำ” เป็นผู้เชื่อมโยง ทำให้ความเชื่อใน “ตาปูบ้าน” มีความจับต้องได้ และเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตประจำวันของชาวบ้าน

โดยสรุป “ตาปูบ้าน” ในชุมชนจึงเป็นมากกว่าความเชื่อ แต่เป็นระบบที่ซับซ้อนซึ่งมีบทบาทสำคัญในการปกป้องคุ้มครอง สร้างความสามัคคี ควบคุมพฤติกรรมทางสังคม และเป็นศูนย์รวมจิตใจของคนในชุมชน ทำให้วิถีชีวิตของชาวบ้านดำเนินไปได้อย่างราบรื่นและผาสุก

2. การจัดการศรัทธาและระบบความเชื่อเกี่ยวกับ “ตาปูบ้าน” ในชุมชน

การจัดการศรัทธาและระบบความเชื่อเกี่ยวกับ “ตาปูบ้าน” ในชุมชน สะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์อันลึกซึ้งระหว่างมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติ ซึ่งเป็นรากฐานสำคัญในการดำรงชีวิตและสร้างความผาสุกให้กับชุมชน การจัดการศรัทธาไม่ได้เป็นเพียงพิธีกรรมที่ปฏิบัติสืบทอดกันมาเท่านั้น แต่ยังเป็นกลไกทางสังคมที่ช่วยธำรงรักษาคุณค่าและระเบียบของชุมชนไว้ได้อย่างยั่งยืน

1. การสร้างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ “ดอนปู่ตา” และ “ศาลปู่ตา” การแสดงออกถึงศรัทธาแรกเริ่มคือการสร้างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์สำหรับ “ตาปูบ้าน” ซึ่งก็คือ “ดอนปู่ตา” และ “ศาลปู่ตา” หรือ “ตูบปู่ตา” (จิราภรณ์ จันทรโณม, สุวิน ทองปั้น, จรัส ลีกา และอัจฉริยะ วงษ์คำขาว, 2562; อาณาจักรล้านช้าง, 2563) “ดอนปู่ตา” มักจะเป็นป่าขนาดเล็กที่ได้รับการดูแลรักษาอย่างดี ถือเป็นเขตหวงห้ามที่ผู้ใดจะรุกรานหรือแสดงวาทะหาญกล้าไม่ได้ การเลือกทำเลที่ตั้งศาลปู่ตา/ศาลตายายมักจะอยู่ในบริเวณทุ่งนาผืนใหญ่ที่เรียบสงบ ร่มรื่น มีต้นไม้ใหญ่ ซึ่งสะท้อนถึงความเชื่อเรื่องความอุดมสมบูรณ์และสิริมงคลที่จะเกิดขึ้นกับชุมชน (จิราภรณ์ จันทรโณม, สุวิน ทองปั้น, จรัส ลีกา และอัจฉริยะ วงษ์คำขาว, 2562) การสร้างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์นี้เป็นการกำหนดขอบเขตทางกายภาพและจิตวิญญาณที่ชัดเจน แสดงให้เห็นถึงความเคารพและความสำคัญของ “ตาปูบ้าน” ในฐานะผู้พิทักษ์และผู้ดูแลชุมชน

2. พิธีกรรมบวงสรวงและเลี้ยงปู่ตา การเชื่อมโยงระหว่างโลกมนุษย์และโลกวิญญาณ พิธีกรรมบวงสรวงและเลี้ยงปู่ตาเป็นหัวใจสำคัญของการจัดการศรัทธาในชุมชน โดยจะจัดขึ้นเป็นประจำทุกปีในช่วงเดือน 6 (ประมาณเดือนพฤษภาคม) ซึ่งเป็นช่วงเริ่มต้นฤดูฝนและฤดูเพาะปลูก (จิราภรณ์ จันทรโณม, สุวิน ทองปั้น, จรัส ลีกา และอัจฉริยะ วงษ์คำขาว, 2562; อาณาจักรล้านช้าง, 2563) พิธีนี้มีวัตถุประสงค์หลักเพื่อแสดงความกตัญญูต่อ “ตาปูบ้าน” และขอพรให้คุ้มครองป้องกันภัยอันตรายแก่ชีวิตและทรัพย์สิน ให้มีความสิริมงคล ความอุดมสมบูรณ์ และความปลอดภัยจากอุปสรรคที่อาจเกิดขึ้นกับการเริ่มต้นทำนา (จิราภรณ์ จันทรโณม, สุวิน ทองปั้น, จรัส ลีกา และอัจฉริยะ วงษ์คำขาว, 2562)

ในพิธีชาวบ้านจะเตรียมข้าวปลาอาหาร เครื่องเซ่นไหว้ต่างๆ เช่น หัวหมู เป็ด ไก่ น้ำแดง หรือเหล้า รวมถึงการนำห่านาคา มัดแทนวัว ควาย เป็ด ไก่ และคน ไปรวมกันบริเวณพิธีที่ดอนปู่ตา (จิราภรณ์ จันทรโณม, สุวิน ทองปั้น, จรัส ลีกา และอัจฉริยะ วงษ์คำขาว, 2562) “เฒ่าจ้ำ” หรือ “พ่อเฒ่าจ้ำ” ซึ่งเป็นบุคคลสำคัญที่ทำหน้าที่เป็นสื่อกลางในการติดต่อสื่อสารระหว่างชาวบ้านกับ “ตาปูบ้าน” จะเป็นผู้นำในการประกอบพิธี (จิราภรณ์ จันทรโณม, สุวิน ทองปั้น, จรัส ลีกา และอัจฉริยะ วงษ์คำขาว, 2562; อาณาจักรล้านช้าง, 2563) นอกจากนี้ ในพิธียังมีการเสี่ยงทายดินฟ้าอากาศและความอุดมสมบูรณ์ของพืชผลทางการเกษตร ซึ่งเป็นส่วนสำคัญในการวางแผนการเพาะปลูกของชุมชน (จิราภรณ์ จันทรโณม, สุวิน ทองปั้น, จรัส ลีกา และอัจฉริยะ วงษ์คำขาว, 2562) หลังเสร็จพิธีชาวบ้านจะแบ่งข้าวปลาอาหารไปกินเพื่อเป็นสิริมงคล ซึ่งเป็นการสร้างความผูกพันและความสามัคคีในชุมชนไปพร้อมกัน

3. การขนานศาลกล่าวและการแก้บน กลไกเสริมสร้างศรัทธา ชาวบ้านมีการขนานศาลกล่าวกับ “ตาปูบ้าน” เพื่อขอพรในเรื่องต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวัน เช่น การเรียน การค้าขาย การเดินทาง หรือแม้แต่ว่าการรักษาโรคร้ายไข้เจ็บ การขนานนี้แสดงให้เห็นถึงความเชื่อมั่นในอำนาจของ “ตาปูบ้าน” ที่สามารถช่วยเหลือและดลบันดาลให้เกิดสิ่งดีๆ ขึ้นได้ หากสิ่งที่บนบานไว้ประสบความสำเร็จ

ชาวบ้านก็มีการแก้บนตามที่ได้กล่าวไว้ เช่น การถวายเครื่องเซ่นไหว้หรือการแสดงมหรสพอย่างหมอลำหรือภาพยนตร์ กระบวนการบนบานและแก้บนนี้เป็นกลไกสำคัญที่ช่วยเสริมสร้างความศรัทธาและความผูกพันระหว่างคนในชุมชนกับ “ตาปู่บ้าน” ให้แน่นแฟ้นยิ่งขึ้น เนื่องจากการพิสูจน์ให้เห็นถึงผลลัพธ์ที่จับต้องได้จากความเชื่อของตน (จิราภรณ์ จันทรโณม, สุวิน ทองปั้น, จรัส ลีกา และอัจฉริยะ วงษ์คำขาว, 2562)

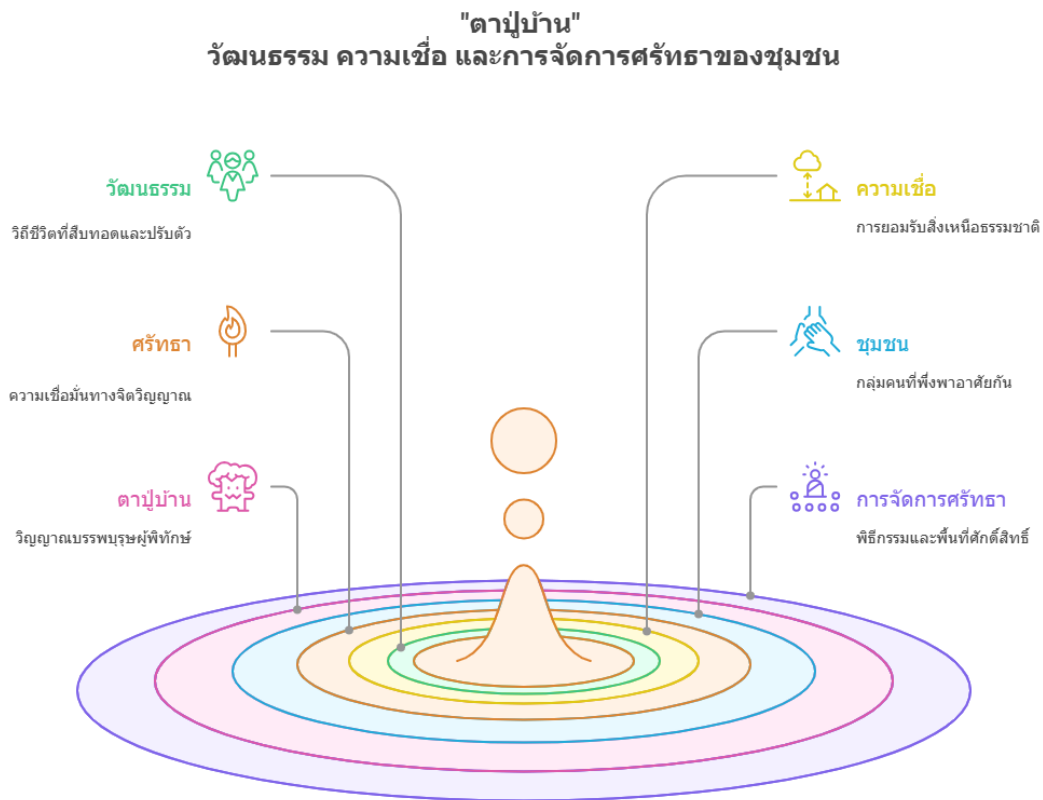
4. บทบาทของ “เฒ่าจ๋า” ในการจัดการศรัทธา “เฒ่าจ๋า” หรือ “พ่อเฒ่าจ๋า” มีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งในการจัดการศรัทธาและระบบความเชื่อเกี่ยวกับ “ตาปู่บ้าน” ในชุมชน (จิราภรณ์ จันทรโณม, สุวิน ทองปั้น, จรัส ลีกา และอัจฉริยะ วงษ์คำขาว, 2562; อาณาจักรล้านช้าง, 2563) นอกจากจะเป็นผู้นำในการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ แล้ว “เฒ่าจ๋า” ยังเป็นผู้ที่ “ตาปู่บ้าน” สามารถประทับทรงเพื่อสื่อสารกับคนในชุมชนได้ การสื่อสารนี้มีความสำคัญอย่างมากในการควบคุมพฤติกรรมทางสังคมและสร้างจริยธรรมให้กับคนในชุมชน หากมีคนในชุมชนกระทำความผิดจารีตประเพณี “ตาปู่บ้าน” อาจแสดงอาการผ่าน “เฒ่าจ๋า” เพื่อตักเตือนและให้แก้ไข โดยผู้กระทำความผิดจะต้องนำดอกไม้ธูปเทียนไปบอกกล่าวเพื่อขอขมา (จิราภรณ์ จันทรโณม, สุวิน ทองปั้น, จรัส ลีกา และอัจฉริยะ วงษ์คำขาว, 2562) บทบาทของ “เฒ่าจ๋า” จึงเป็นเสมือนผู้รักษากฎและเป็นที่ปรึกษาทางจิตวิญญาณของชุมชน

5. ระบบความเชื่อที่ผสมผสานและปรับตัว ความเชื่อเรื่อง “ตาปู่บ้าน” มิได้ดำรงอยู่โดยแยกขาดจากความเชื่ออื่น แต่มีการผสมผสานและปรับตัวให้สอดคล้องกับสังคมและวัฒนธรรมที่เปลี่ยนแปลงไป ดังที่ จิราภรณ์ จันทรโณม, สุวิน ทองปั้น, จรัส ลีกา และอัจฉริยะ วงษ์คำขาว (2562) อธิบายว่า แนวคิดผีฟ้า ซึ่งเกี่ยวข้องกับผีบรรพบุรุษและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ มีรากฐานจาก 3 แนวคิด ได้แก่ ศาสนาพราหมณ์ (พระพรหม) ความเชื่อเรื่องผีของชาวอีสาน (พญาแถน) และพระพุทธศาสนา (พระอินทร์) การผสมผสานนี้สะท้อนถึงความยืดหยุ่นของระบบความเชื่อ ที่สามารถรับอิทธิพลจากภายนอกมาปรับใช้โดยยังคงรักษาแก่นดั้งเดิมไว้ นอกจากนี้ ความเชื่อเรื่อง “ตาปู่บ้าน” ยังสัมพันธ์กับคติเรื่องเจ้าภูมิเจ้าไพร ผีป่า และผีสนามนางไม้ ซึ่งเป็นรากฐานความเชื่อของชาวอีสานที่มองว่าทุกสิ่งมีชีวิตอยู่ปกปักษ์รักษา หากผู้ใดละเมิดจะถูกลงโทษ ความเชื่อนี้ทำหน้าที่เป็นกลไกควบคุมสังคม และสร้างจิตสำนึกในการรักษาสิ่งแวดล้อมและธรรมชาติ (อาณาจักรล้านช้าง, 2563) จึงเป็นพลังศรัทธาที่หล่อหลอมให้ชุมชนมีความสามัคคี ปฏิบัติตามจารีต และอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข

บทสรุป

“ตาปู่บ้าน” เป็นมากกว่าความเชื่อทางไสยศาสตร์ แต่เป็นระบบความเชื่อที่มีความซับซ้อนและมีพลวัต ซึ่งทำหน้าที่เป็นรากฐานสำคัญในการดำรงชีวิตทางสังคม วัฒนธรรม และจิตวิญญาณของคนในชุมชน ความเชื่อนี้มีบทบาทสำคัญในการเป็น **ผู้พิทักษ์และคุ้มครองชุมชน** โดยคนในชุมชนเชื่อว่าตาปู่บ้านคือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่คอยปกป้องคุ้มครองผู้คนจากภัยอันตรายต่าง ๆ ทำให้ชุมชนอยู่ร่วมกันได้อย่างสงบสุข นอกจากนี้ ยังเป็น **ศูนย์รวมจิตใจและอัตลักษณ์ของชุมชน** ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความผูกพันของคนในชุมชนกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ทำหน้าที่เป็น **กลไกควบคุมทางสังคมและจริยธรรม** ที่ช่วยสร้างความสามัคคี ความสงบสุข และความมีระเบียบวินัยในชุมชน โดยคนในชุมชนจะปฏิบัติตามกฎเกณฑ์และข้อห้ามที่เกี่ยวข้องกับตาปู่บ้านอย่างเคร่งครัด สุดท้าย ความเชื่อนี้ยังทำหน้าที่เป็น **สื่อกลางในการติดต่อสื่อสารกับโลกวิญญาณ** ผ่านพิธีกรรมต่าง ๆ และบุคคลสำคัญอย่าง “เฒ่าจ๋า” ซึ่งเป็นผู้ทำหน้าที่ดูแลและสื่อสารกับตาปู่บ้าน แสดงให้เห็นถึงภูมิปัญญาของคนในอดีตที่รู้จักใช้ความเชื่อเพื่อเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจและสร้างความสัมพันธ์อันดีระหว่างคนในชุมชนกับธรรมชาติ

การจัดการศรัทธาต่อ “ตาปูบ้าน” แสดงออกผ่านการสร้างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ เช่น “ดอนปู่ตา” และ “ศาลปู่ตา” การจัดพิธีกรรมบวงสรวงและเลี้ยงปู่ตาประจำปี การขนานศาลกล่าวและการแก้บน ซึ่งล้วนเป็นกลไกที่ช่วยเสริมสร้างความผูกพันและความศรัทธาของคนในชุมชนให้แน่นแฟ้นยิ่งขึ้น นอกจากนี้ ระบบความเชื่อนี้ยังมีความยืดหยุ่นและสามารถผสมผสานกับความเชื่ออื่น ๆ เช่น ศาสนา พราหมณ์และพระพุทธศาสนา ได้อย่างกลมกลืน แสดงให้เห็นถึงความสามารถในการปรับตัวของวัฒนธรรมท้องถิ่น

แผนภาพที่ 1 สรุปความเชื่อมโยงของ “ตาปูบ้าน” กับ วัฒนธรรม ความเชื่อ และการจัดการศรัทธาของชุมชน

ข้อเสนอแนะ

1. การอนุรักษ์และสืบทอด ควรมีการส่งเสริมและสนับสนุนให้มีการอนุรักษ์และสืบทอดความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับ “ตาปูบ้าน” ให้คงอยู่ต่อไป โดยอาจจัดกิจกรรมที่เปิดโอกาสให้คนรุ่นใหม่ได้เรียนรู้และเข้าใจถึงความสำคัญของความเชื่อนี้ เพื่อให้ภูมิปัญญาและวัฒนธรรมท้องถิ่นอันทรงคุณค่านี้ไม่เลือนหายไปตามกาลเวลา
2. การศึกษาเพิ่มเติม ควรมีการศึกษาเพิ่มเติมเกี่ยวกับบทบาทของ “ตาปูบ้าน” ในการพัฒนาชุมชนในมิติอื่น ๆ เช่น การส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม หรือการนำหลักคิดจากการจัดการศรัทธามาประยุกต์ใช้ในการพัฒนาสังคมในด้านต่าง ๆ

3. การเผยแพร่ความรู้ ควรมีการเผยแพร่ความรู้เกี่ยวกับ “ตาปูบ้าน” และวัฒนธรรมความเชื่อของชุมชนให้เป็นที่รู้จักในวงกว้าง เพื่อสร้างความเข้าใจและความตระหนักถึงคุณค่าของภูมิปัญญาและวัฒนธรรมท้องถิ่นของประเทศไทย

เอกสารอ้างอิง

- งามพิศ สัตย์สงวน. (2543). *หลักมานุษยวิทยาวัฒนธรรม* (พิมพ์ครั้งที่ 4). กรุงเทพฯ: รามการพิมพ์.
- จิราภรณ์ จันทรโณม, สุวิน ทองปั้น, จรัส สีกา และ อัจฉริยะ วงษ์คำขาว. (2562). *แนวคิดผีฟ้าในเชิงปรัชญาของชุมชนบ้านนาเลี้ยว ตำบลนาเลี้ยว อำเภอเมือง จังหวัดชัยภูมิ. วารสารบัณฑิตศึกษามหาจุฬาลงกรณ์*, 6(4), 329-332.
- ชัยนต์ วรรณระฤติ, & ฉันทนา บรรพศิริโชติ. (บรรณาธิการ). (2541). *ระบบความรู้พื้นบ้านปัจจุบัน: การวิจัยและพัฒนา*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ชาธิ์ฟ ต่อเลียบ. (2561). *จากความศรัทธาอันแรงกล้าสู่แรงบันดาลใจในการสร้างสรรค์ผลงานจิตรกรรมนามธรรม*. (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปกรรมศาสตรมหาบัณฑิต, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย).
- เสกสรร ท้าวทุมมา. (2565). *การจัดการชุมชนเข้มแข็งด้านการท่องเที่ยวด้วยกระบวนการประชาสังคมในจังหวัดแม่ฮ่องสอน*. (รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์). มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่, สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม (สกสว.).
- ธวัช ปุณโณทก. (2528). ความเชื่อ. ใน *สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน (เล่ม 1)*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์.
- ประเวศ วะสี. (2559). *ความสำคัญของชุมชนและประชาสังคมในการสร้างเสริมสุขภาพชุมชน*. สืบค้นจาก <https://www.csdi.or.th/>
- พรพรหม ทิพยมนตรี. (2565). *เหตุผลของความเชื่อในสังคมไทย: ร่องรอยจากจารีกสุโขทัย*. Mahachula Academic Journal, 9(2), 141-153.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). (2551). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พัฒน์ วัฒนสินธุ. (2568). *ศึกษาวัฒนธรรมตามแนวทางวัฒนธรรมศึกษา. วารสารมนุษยศาสตร์สังคมศาสตร์ และนวัตกรรม มหาวิทยาลัยกาฬสินธุ์*, 4(2), 93-102.
- ไพศาล เต็งหิรัญ. (2563). *ความหมายและความสำคัญของชูรอโนอิสลาม. วารสารมหาวิทยาลัยการจัดการและเทคโนโลยีอีสเทิร์น*, 17(1), 1-12.
- มนตรี หลินภู และพระพุทระกูล พุทธรักขิต (หลินภู). (2566). *ศรัทธา 4 กับการพัฒนาจิตวิญญาณความเป็นครู : นิยามองค์ประกอบ และการประยุกต์ใช้. วารสารครุศาสตร์ คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏกำแพงเพชร*, 7(14).
- วิราวรรณ สมพงษ์เจริญ. (2550). *คติความเชื่อของคนไทยสมัยสุโขทัย พ.ศ. 1726 - พ.ศ. 2006*. (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยศิลปากร).
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2554). *พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554*. กรุงเทพฯ: นานมีบุ๊คส์.
- ลัญจกร นิลกาญจน์. (2561). *วัฒนธรรมความเชื่อ กับการจัดการศรัทธาของชุมชน. วารสารนาคบุตรปริทรรศน์*, 10(2), 11-20.

ศิลป์ชัย เชาวน์เจริญรัตน์. (2558). ศาสนาบรรพกาล (Primitive religion). สืบค้นจาก

https://sinchaichao.blogspot.com/2015/06/blog-post_73.html

สุพรต บุญอ่อน และธีรพันธ์ เชิญรัมย์. (2567). ความเชื่อในสังคมไทย. บัณฑิตศึกษาปริทรรศน์ วิทยาลัย
สงฆ์นครสวรรค์, 12(3) 109-119.

อาณาจักรล้านช้าง. (2563, 15 กันยายน). ตาปู่ เป็นผีประจำหมู่บ้านที่ชาวบ้านเคารพนับถือ. สืบค้นจาก

<https://www.facebook.com/media/set/?vanity=100064273050342&set=a.704033691749060>

อุทัย ปริญาสุทินนท์. (2558). การจัดการชุมชน: มโนทัศน์และทฤษฎีที่จำเป็นต้องทบทวน. วารสารการ
จัดการสมัยใหม่, 13(2), 11-22.